

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.19:061.2(091)

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2025.4>**Ю. В. Кривенко***orcid.org/0000-0001-7506-0786**кандидатка юридичних наук, доцентка,**доцентка кафедри цивільного права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

БЛАГОДІЙНІСТЬ СКРІЗЬ ВІКИ: ВІД РИМСЬКИХ ПАТРОНІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Постановка проблеми. Благодійність як соціальний феномен еволюціонувала від особистих патрон-клієнтських відносин у Стародавньому Римі до складних глобальних філантропічних мереж сьогодення. Розвиток благодійності пов'язаний зі сформованими в суспільстві стандартами соціальної держави, яка встановлює сприятливі податкові режими для фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у наданні допомоги нужденним, вирішенні соціальних проблем шляхом пожертвувань власних коштів. Слід звернути увагу, що не варто пов'язувати з благодійністю високі очікування щодо вирішення соціальних проблем, які мають місце в суспільстві. Значну частину з них мають вирішувати самі громадяни, їх об'єднання та держава.

Благодійність слід розглядати як додаткову можливість мінімізації наслідків існуючої соціальної нерівності.

За допомогою благодійності лише тоді можна досягти бажаних результатів, коли вона здійснюється одночасно з реформуванням життя людей та суспільного устрою. Благодійність слід визначати як додатковий фактор згладжування існуючих у суспільстві протиріч. Чинне в цій сфері відносин законодавство не можна визнати досконалим, так як відсутні аналіз та загальна характеристика видів благодійної діяльності. Особлива увага приділена діяльності благодійних організацій. Тоді як благодійна діяльність – спільне поняття для меценатства, волонтерства, колекціонування, місіонерства, подвижництва, піклування, спонсорства, філантропії, які мають різні мотиви, цілі, способи надання допомоги.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що в сучасних умовах вирішення соціальних проблем здійснюється на основі поєднання підтримки держави і благодійної діяльності громадських організацій та приватних осіб. У цей час все частіше спостерігається тенденція передачі окремих соціальних функцій громадським об'єднанням, що викликано соціально-економічними та політико-правовими перетвореннями, що відбулися останнім часом.

Розгляд питань благодійної діяльності в Україні буде неповним, без належного визначення історичних аспектів благодійності.

Метою статті є аналіз поняття «благодійність» у контексті її історичного розвитку та правового регулювання в сучасних умовах.

Стан опрацювання проблематики. Проблема благодійності привертає увагу дослідників різних наукових профілів: істориків, соціологів, економістів, політологів, юристів. Однак розвиток системи сприйняття та визначення благодійності сфокусовано переважно в рамках історичних та історико-правових досліджень. Необхідно звернути увагу на наукові доробки вітчизняних дослідників, а саме: Я. Буздуган [1], В.В. Вашкович [2], М.В. Демешко [3], О.М. Донік [4], О. Ільченко [5], О. Ключко [6], Т. Г. Корж-Ікаєва [7] та ін., які в межах досліджень розглядали питання щодо благодійності.

Виклад основного матеріалу. А.О. Гудзь характеризуючи благодійність зазначає, що «зародження соціального феномену благодійності відбулося багато століть тому і зазнавало істотних змін, розвиваючись від простих актів милостині до більш складних форм соціальної підтримки. У сучасному світі це явище досягло певного рівня систематизації, отримавши визначення і правову основу через створені законодавством механізми реалізації благодійної діяльності, яка може бути здійснювана як невідприємницькими організаціями, так і приватними особами, такими як меценати і філантропи» [8, с. 65].

Від найдавніших часів люди усвідомлювали необхідність підтримки найуразливіших членів спільноти, що знайшло відображення в різних формах альтруїстичної поведінки. Розвиток благодійності нерозривно пов'язаний із формуванням моральних цінностей, релігійних переконань та соціальних норм, які визначали обов'язок заможніших допомагати менш забезпеченим.

Що стосується визначення поняття «благодійність», то варто підтримати думку О.М. Доніка, що «благодійність – це діяльність, завдяки якій гро-

мадські та приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя. Така підтримка надається не тільки біднякам, які живуть у злиднях, а й тим людям (громадські активісти, фахівці, представники творчих професій, учні та студенти), некомерційним і неполітичним організаціям, які відчувають нестачу в коштах для вирішення індивідуальних, професійних, культурних та суспільних завдань» [4, с. 65].

Стародавній Рим створив одну з найбільш розвинених систем соціальної підтримки в античному світі. Еволюція римської благодійності від політично мотивованих роздач до державних програм соціального забезпечення відображає складний процес трансформації римського суспільства та його цінностей.

Царський період римської історії характеризувався формуванням базових соціальних інститутів, серед яких особливе місце займала система патронату – прообраз майбутньої римської благодійності. У цей час благодійні практики мали переважно архаїчний характер і були тісно пов'язані з родовою організацією суспільства.

Система клієнтели, що склалася за часів перших царів, передбачала взаємні зобов'язання між патриціями (патронами) та їхніми клієнтами – вільними громадянами нижчого соціального статусу.

Патрони надавали регулярну матеріальну допомогу своїм клієнтам у вигляді спортул (*sportula*) – грошових виплат або продуктових пайків. Зазвичай це відбувалося під час ранкових привітань в атріумі будинку патрона.

На патронів покладався обов'язок забезпечення клієнтів основними продуктами харчування – хлібом, олією, вином. Особливо важливо це було для міських клієнтів, які не мали власних земельних ділянок.

Крім того, вони повинні були надати дешеве або безкоштовне житло клієнтам, особливо вільновідпущеникам, які часто не мали власних помешкань.

На кошти патронів відбувалося фінансування навчання дітей клієнтів, надання доступу до бібліотек, оплата послуг учителів.

Характеризуючи благодійність патронів варто зазначити, що вона носила особистий (фідуціарний) характер та була адресною. Патрони надавали постійну, а не одноразову допомогу. Клієнти зобов'язувалися відповідати послугами, на відміну від анонімних бенефіціарів евергетичних проєктів. Патронські відносини часто успадковувалися і передавалися з покоління до покоління.

Також слід зазначити, що релігійний аспект благодійності в Римі виявлявся через культ пред-

ків та домашніх богів (ларів і пенатів), що передбачав турботу про всіх членів домашнього господарства, включаючи рабів. За правління останніх царів, особливо Сервія Туллія, з'явилися перші елементи державної соціальної політики, зокрема організація громадських робіт для незаможних громадян та розподіл землі серед плебсу. Ці заходи можна розглядати як зародки систематичної благодійної діяльності на державному рівні.

В епоху Римської республіки розвивається святкова філантропія, яка досягає свого апогею в період імперії. Щомісяця встановлювалися певні святкові дні, під час яких вільним громадянам видавали кошти з державної скарбниці на відвідування видовищ, ігор і вистав. Це стало основою для знаменитої формули *panem et circenses* (хліб і видовища) [9, с. 110].

Одним із важливих культурних і соціальних явищ у Римі було меценатство. Отримало свою назву від імені Гая Цільнія Мецената (близько 70-8 рр. до н.е.) – близького друга і радника імператора Августа. Він був заможним римським аристократом етруського походження, який активно підтримував поетів і письменників свого часу. Під його опікою були такі видатні автори як Вергілій, Гораций. Його підтримка дозволила цим поетам присвятити себе літературній творчості, не турбуючись про матеріальне забезпечення.

Слід зазначити, що меценатство в Римі мало політичне підґрунтя. Заможні римляни підтримували митців не лише з любові до мистецтва, але й для створення позитивного іміджу та впливу на громадську думку.

У часи Римської імперії остаточно закріплюється привілей бідного населення на отримання безкоштовного хліба. Безоплатна роздача (*annona*) існувала майже безперервно від часів Августа до династії Северів. Єгипет й Африка поставляли до Риму до 60 мільйонів модіїв (близько 1 мільйона 750 тисяч тонн) зерна щорічно, яке отримували 200 тисяч осіб. Роздачею хліба займалися спеціальні уповноважені – префекти з видачі хліба (*praefectus annonae*).

Роздача хліба часто поєднувалася з виплатою грошей і роздачею олії. Діон Касій свідчить, що Цезар роздавав народу хліб та олію понад встановлену норму. Варто відзначити, що до занепаду Римської імперії відбувається скорочення чисельності тих, хто отримував хліб від скарбниці безкоштовно.

Цей період характеризується формуванням громадської благодійності серед вільновідпущеників – вони та їхні нащадки активно займалися благодійною діяльністю. З часом благодійність «за громадську шану та повагу» стала поширеною формою самовираження та соціального визнання.

Витоки благодійної діяльності на українських землях сягають часів Київської Русі (IX–XII ст.),

коли формувалися перші традиції систематичної допомоги нужденним. Цей процес відбувався під значним впливом християнства та княжої влади, що створювало унікальну модель благодійності.

Хрещення Русі за князя Володимира Святославича (988 р.) стало поворотним моментом у розвитку благодійності. Сам князь Володимир увійшов в історію як зразок милосердя – він влаштовував публічні бенкети для бідних, роздавав милостиню і заборонив страти злочинців. За літописними свідченнями, князь наказував возити хліб, м'ясо та рибу по Києву для роздачі хворим й убогим [10, с. 148].

Особливо прославився своєю благодійністю князь Ярослав Мудрий, який заснував перші лікарні, школи та притулки. Він створив систему соціальної допомоги, що включала опіку над сиротами, вдовами та хворими. «Руська Правда» – правовий кодекс Ярослава – містив норми соціального захисту найуразливіших верств населення.

Православна церква стала основним організатором благодійної діяльності. При монастирях діяли богадільні, лікарні та притулки. Києво-Печерська лавра, заснована в XI ст., перетворилася на найважливіший центр благодійності, де ченці лікували хворих, годували голодних та надавали притулок мандрівникам.

А. О. Немченко виділяє такі ключові характеристики благодійної діяльності в період Київської Русі:

«Перша особливість – підтримка бідних та нужденних з боку князівської влади та аристократії, включаючи милосердне ставлення до жебраків, що сформувалось як важлива традиція і становить значущий період в історичному розвитку українських земель.

Друга особливість – благодійність мала приватний характер, оскільки ґрунтувалась на індивідуальних намірах та волі князя і його найближчого оточення, через що державна влада фактично діяла як приватна благодійна організація.

Третя особливість – формування та поширення благодійної практики в межах церковних та монастирських установ, а також на рівні парафіяльних громад» [11, с. 139].

На українських землях сформувалися унікальні традиції взаємодопомоги – толока, складчина, громадська опіка. Ці форми солідарності стали фундаментом української благодійності та збереглися в різних модифікаціях до наших днів.

З XVIII століття австрійська влада на українських землях почала регулювати благодійну діяльність, створюючи єдину систему опіки над бідними.

У XIX столітті створюються численні товариства, що займалися благодійністю в межах окремих національних спільнот: «Просвіта» (україн-

ське товариство), Польські товариства опіки, Єврейські благодійні організації. Львів, Краків та інші великі міста розвивали муніципальні системи допомоги бідним, утримували лікарні, притулки, богадільні.

О. Ільченко зазначає, що «події жовтневої революції 1917 р. припинили існування самого інституту благодійності, оскільки з ідеологічних міркувань, вона визнавалася «соціальним явищем класового, перш за все, буржуазного суспільства», а тому в системі радянського тоталітаризму їй не знайшлося місця. З 90-х рр. XX ст., після здобуття радянськими республіками незалежності, дослідження благодійності знову актуалізувалося» [5, с. 148].

Радянська влада розглядала традиційну благодійність як «буржуазне» явище, що маскує класові протиріччя. Офіційно проголошувалося, що в соціалістичній державі немає потреби в благодійності, оскільки держава забезпечує всі соціальні потреби громадян. Вся соціальна допомога мала здійснюватися виключно через державні канали. Приватна благодійність була заборонена або суворо обмежена.

З 1960-х років влада дещо толерантніше ставилася до громадських ініціатив у соціальній сфері.

Після Чорнобиля виникли неформальні організації допомоги постраждалим.

З середини 1980-х почалося відродження громадських організацій, зокрема благодійного характеру.

У 1990-х з'явилися перші громадські та благодійні організації, часто за підтримки міжнародних донорів. Багато з них займалися гуманітарною допомогою в умовах економічної кризи. Відновлення діяльності церков супроводжувалося відродженням церковної благодійності – створення притулків, їдалень, медичних центрів.

Масова громадська мобілізація показала потенціал українського суспільства. З'явилися нові форми самоорганізації та взаємодопомоги.

Українська благодійність сьогодні демонструє унікальне поєднання глибоких традицій взаємодопомоги з сучасними формами організації та високими технологіями. Війна стала каталізатором, що прискорив розвиток громадянського суспільства і показав надзвичайний потенціал української солідарності.

Висновки. Аналіз історичного розвитку благодійності від античних часів до сьогодення дає змогу сформулювати такі узагальнення:

1. Благодійність пройшла складний процес трансформації: від патрон-клієнтських відносин у Стародавньому Римі до сучасних інституціоналізованих форм філантропії. Цей процес відображає зміни у соціальній структурі, правовій системі та морально-ціннісних орієнтаціях суспільства.

2. Римська модель започаткувала перші комплексні механізми соціальної підтримки, які поєднували приватні патронські практики та державні програми (*annona, panem et circenses*) і стали основою для подальшого розвитку систем соціального захисту.

3. Поширення християнства зумовило переорієнтацію мотивації благодійної діяльності та форм її організації. На українських землях, починаючи з Київської Русі, провідну роль у цьому процесі відігравала православна церква, що створила мережу лікарень, богаділень і притулків.

4. Українська традиція благодійності сформувала особливі форми громадської взаємодопомоги (толока, складчина, громадська опіка), які суттєво відрізнялися від західноєвропейських моделей і ґрунтувалися на колективістських цінностях.

5. У радянський період ідеологічні чинники призвели до фактичного зникнення традиційних форм благодійності.

6. Чинне законодавство у сфері благодійності потребує вдосконалення, зокрема уточнення класифікації видів діяльності (меценатство, волонтерство, філантропія, спонсорство) та створення податкових стимулів для благодійників.

7. Благодійність доцільно розглядати як допоміжний інструмент подолання соціальних проблем, ефективність якого забезпечується лише в поєднанні з державними реформами та розвитком інститутів громадянського суспільства.

8. Подальший розвиток благодійності в Україні визначатиметься удосконаленням системи соціального забезпечення, правового регулювання та збереження традицій громадської солідарності.

Узагальнюючи, слід констатувати, що благодійність є невід'ємним елементом розвитку цивілізованого суспільства та змінюється відповідно до соціально-історичних умов.

Література

1. Буздуган Я. Правова характеристика благодійності, благодійництва та благодійної діяльності. Віче. 2011. № 4. С. 7–10.
2. Вашкович В. В. Трансформація уявлень про благодійність в історичних та правових джерелах. Порівняльно-аналітичне право. 2020, N 1. С. 24–27.
3. Демешко М. В. Актуальні питання розмежування понять «благодійництво», «філантропія», «меценатство», «спонсорство» та інших суміжних дефініцій. Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 6. С. 180–183.
4. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) Український історичний журнал. 2005. № 4. С. 159–177.
5. Ільченко О. Генеза понять «благодійність» та «благодійна діяльність», їх співвідношення, взаємозв'язок і взаємозумовленість. Педагогічні науки. 2011. Вип. 1. С. 142–151.
6. Ключко О. О., Знобей О. В. Українська благодійність у сучасних соціокультурних умовах. «Молодий вчений». Херсон, 2019. № 6 (70). С. 300–304.

7. Корж-Ікаєва Т. Г. Благодійна допомога Збройним Силам України: історичні передумови виникнення та сучасний розвиток її правового регулювання. Академічні візії. 2024. Вип. 32. С. 5–9.

8. Гудзь А. О. Поняття та правове регулювання благодійної діяльності в Україні. Держава та регіони. Серія : Право. 2018. № 4. (62). С. 65–68.

9. Антична література : довідник / О. П. Буркат та ін. Київ : Либідь, 1993. – 320 с.

10. Козак, О. Добродійність в Україні: до історії становлення і розвитку (X ст. – перша половина XIX ст.) Гілея : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО УАН. Київ. 2016. Вип. 110 (№ 7) С. 22–32.

11. Немченко А. О. Благодійність в Київській Русі, як соціальнокультурна засада розвитку благодійної діяльності в Україні. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2010. № 4 (8). С. 138–141.

Анотація

Кривенко Ю. В. Благодійність скрізь віки: від римських патронів до сучасності. – Стаття.

У статті досліджується історичний розвиток благодійності як соціального феномену від античних часів до сьогодення. Мета дослідження – аналіз поняття благодійності в контексті її історичного розвитку та правового регулювання в сучасних умовах. Розглянуто еволюцію благодійної діяльності від патрон-у Стародавньому Римі до складних інституціоналізованих форм сучасної філантропії.

Особливу увагу приділено римській системі соціальної підтримки, яка включала приватні відносини за участю патронів, державні програми забезпечення (*annona*), меценатство та святкову філантропію. Проаналізовано механізми функціонування патронату, роль еліти у соціальній підтримці незаможних верств населення, а також взаємозв'язок благодійності з політичною системою Римської імперії.

Досліджено вплив християнства на формування благодійних традицій, зокрема роль православної церкви в організації соціальної допомоги на українських землях періоду Київської Русі. Проаналізовано діяльність монастирів як осередків благодійності, створення лікарень, притулків та інших закладів соціальної допомоги. Розглянуто внесок князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого у розвиток благодійних традицій.

Висвітлено унікальні українські традиції взаємодопомоги (толока, складчина, громадська опіка), які відрізняються від західноєвропейських моделей та відображають колективістські цінності української культури. Детально розглянуто функціонування цих інститутів на різних історичних етапах, їх адаптацію до соціально-економічних умов.

Авторка визначає, що благодійність має розглядатися як додатковий механізм вирішення соціальних проблем у поєднанні з державними реформами. Обґрунтовано необхідність вдосконалення законодавства щодо класифікації видів благодійної діяльності, створення стимулів для розвитку корпоративної соціальної відповідальності та захисту прав благодійників і благоотримувачів. Підкреслено, що майбутній розвиток української благодійності залежить від збереження традицій громадської солідарності, розвитку правового регулювання та формування культури системної філантропії в суспільстві.

Ключові слова: благодійність, благодійна діяльність, благодійні організації філантропія, соціальна підтримка, патронат, меценатство, взаємодопомога, громадянське суспільство, правове регулювання.

Summary

Kryvenko Yu. V. Charity Through the Ages: From Roman Patrons to Modernity. – Article.

The article examines the historical development of charity as a social phenomenon from ancient times to the present. The purpose of the study is to analyze the concept of charity in the context of its historical development and legal regulation in modern conditions. The evolution of charitable activity from patronage in Ancient Rome to complex institutionalized forms of contemporary philanthropy is examined.

Particular attention is paid to the Roman system of social support, which included private patron-client relations, state provision programs (*annona*), patronage of the arts, and festive philanthropy. The mechanisms of patronage functioning, the role of the elite in social support for disadvantaged segments of the population, as well as the relationship between charity and the political system of the Roman Empire are analyzed.

The influence of Christianity on the formation of charitable traditions is investigated, particularly the role of the Orthodox Church in organizing social assistance in Ukrainian lands during the Kyivan Rus period. The activities of monasteries as centers of charity, the establishment of hospitals, shelters, and other social assistance institutions are analyzed. The

contributions of Princes Volodymyr the Great and Yaroslav the Wise to the development of charitable traditions are examined.

Unique Ukrainian traditions of mutual assistance (*toloka*, *skladchyna*, community care) are highlighted, which differ from Western European models and reflect the collectivist values of Ukrainian culture. The functioning of these institutions at different historical stages and their adaptation to socio-economic conditions are examined in detail.

The author determines that charity should be considered as an additional mechanism for solving social problems in combination with state reforms. The need to improve legislation regarding the classification of types of charitable activity, creation of incentives for the development of corporate social responsibility, and protection of the rights of benefactors and beneficiaries is substantiated. It is emphasized that the future development of Ukrainian charity depends on preserving traditions of community solidarity, developing legal regulation, and fostering a culture of systematic philanthropy in society.

Key words: charity, charitable activity, charitable organizations, philanthropy, social support, patronage, patronage of the arts, mutual assistance, civil society, legal regulation.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025